

פסילותיו הנמהרות של דוד פוגל

לא ידעתי מתי כתב פוגל את הדברים והאם ראו אור אי פעם. חשתי כי מציאה של ממש בידי (שם, שם).

על פניית המלבה"ד השיב פגיס וקבע – לפי "קטעי עתונות פולנית" – את מקומה וזמנה של ההרצאה: פולין, נובמבר 1931 (סתיו תרצ"ב). בתשובתו הכריז על גילוייה, אמנם לפני שהטקסט עצמו הגיע לידי: "סנסאציה ממש. – – – שלל רב!" (שם, שם). אף נתן לו עצה: "שלח אותה לאמנות" וגרודונסקי ודאי ישמח לפרסמה שם". הנעמי עשה כעצתו. ביום 7.5.64 כתב אליו פגיס: "הוא (העורך) מהסס לפרסם את המאמר בגלל הפגיעות האישיות שבו (שלונסקי, שטיינמן). בכל זאת רמתו העיונית של המאמר איננה גבוהה כל כך עד שירצה לפרסמו למרות הכל" (שם, עמ' 388). ואכן, ההרצאה לא נדפסה ב"אמנות".

כעבור מחצית השנה בערך שלח הנעמי את העתק ההרצאה לבועז עברון, שערך אז את המוסף לספרות של "ידיעות אחרונות". לא חלף זמן רב ובאחד מגליונות יום ו' של העתון באה ידיעה: "בגליון קרוב יפורסם מאמר של דויד פוגל שלא ראה אור מעולם". אולם גם בו לא ניתנה ההרצאה המובטחת. לימים נודע להנעמי: "דורשי טובתי, ביניהם בני משפחתי, השפיעו על העורך לבל ידפיס את ההרצאה!". (שם, שם). ייתכן שגניזת ההרצאה מתבארת באותה השפעה. אולם אין זה מן הנמנע, שבלאו הכי היו נימוקי שלמה גרודונסקי – או אחד משניהם – גם נימוקיו של בועז עברון.

לבסוף נתפרסמה ההרצאה בכתב-העת "בצרון" (תשרי-חשוון תשכ"ה). לשם דיוק מעיר המלבה"ד: "כמעט בשלמות" (ההדגשה שלו). מיד הוא מסביר הערתו: "העורכים חששו להדפיס שורות חריפות

א ברבעון "סימן קריאה" (מס' 3-4, מאי 1974) הובאה הרצאה מעובונו של דויד פוגל. כותרתה: "לשון וסגנון בספרותנו הצעירה" (ר' שם, עמ' 387-391). באביב תשכ"ד גילה את ההרצאה משה הנעמי, שעשה אז בארצות הברית. אין ספק, הוא ראוי לתודה ולשבח על גילוייה ומערכת הרבעון – על פרסומה. וזאת בגלל החשיבות שאנו מייחסים לכל יש עזבוני – איגרות, יומנים או הרצאות – של יוצר בעל שיעור-קומה. אפילו מועט משקלו האמנותי, עוד נשאר לנו ערכו הביוגראפי. אך לפני שנגיע להערכת הממצא, נעלה כמה פרטים הקשורים בו, כפי שהם נמסרים לנו באקדמתו של המלבה"ד. בפסח תשכ"ד קיבל מכתב מדן פגיס, שבאותם ימים הכין את המהדורה הראשונה של כל שירי פוגל ועמד לכתוב לה מבוא ("ובו גם ביוגרפיה קצרה"). לצורך זה פנה לנמען וביקש ממנו לברר את הנושא עם יצחק זילברשלאג וגבריאל פרייל. "שמא יש בידיהם ידיעה ברורה על מותו של פוגל, או גם חומר ביוגרפי נוסף" (ר' שם, עמ' 387). מפי גבריאל פרייל נודע להנעמי, שתמר מזרחי – היא בת המשורר – מתגוררת בניו-יורק. כאשר נודמן לביתה – "הצביעה על ארגו בפנינת החדר ואמרה כי אוכל לחטט בו ולבדוק בין המיסמכים, אולי אמצא דבר מועיל. היא עצמה אינה קוראת עברית". הנעמי ממשיך ומספר על תוצאות חיטוטיו:

מצאתי בארגו דברים חשובים – דרכון של פוגל, קטעי שירים בעברית וביידיש ועוד. והנה העליתי מתוכו דפים אחדים, כתובים בכתב בהיר ומסודר, ונושאים את הכותרת: "לשון וסגנון בספרותנו הצעירה". רותקתי למקומי: היתה זו השקפה סדורה של דויד פוגל על ספרות וסופרים, כתובה בעצם ידו.

במיוחד". מכאן ברור, כי פרסום ההרצאה ב"סימן קריאה" הוא פרסומה הראשון מבחינת ש ל מ ות ה.

נתונים אלה לא הובאו לשם הבלטת הצד הפיקאנטים ב"נדודיו" של כתב-היד. הם דרו-שים כמסגרת לדיוננו. בחלקם אף ישמשו סמוכים להשגותי. אך לבירורן יש להקדים פתיחה קצרה. עליה להבהיר – הבהרה עקרונית-כללית, שרק לאחריה ייבדקו הפרטים – טיבו של אותו פרסום: האם הוא מוסיף משהו, ואפילו תג זעיר, ליצירת פוגל או אינו אלא מוסיף מבוטל, המצומצם במש-מעו הביוגרפאי.

ב

הקורא את ההרצאה לתומו, אף שונה ומשלש קריאתו, ספק אם יהיה שותף להתפעלותו של המלבה". אמנם, גילוי כתוביו העלומים של סופר חשוב, גם אלה הנראים לנו משניים, ראוי לברכה. לעתים פותחים הללו זווית-ראייה חדשה להכרת אישיותו, אף מעניקים איוה נופך להארת יצירתו. אולם הודאה זו בחשיבותם אינה פוטרת אותנו מן ההבחנה ביניהם. יש להפעילה בדפוס הסוגי האחד, הפעלה המסייעת להבלטת השוני הערכי של חלקיהם. ביחוד יש לקיימה בין הסוגים הטפלים דלעיל ובין סוגי-היצירה העיקריים: השיר, הסיפור, הרומאן, המחזה והמסה. בלי הבחנה זו לא תיתכן הערכה של ממש.

אנסה להעביר הנחה זו מן המופשט אל המוחש. אפשר להעריך את ביאליק ועם זאת לא לראות את יצירתו כאילו היא עשויה מקשה אמנותית אחת; לא תהיה זו גנות לשאלו טשרניחובסקי אם נעדיף את שיריו על סיפוריו; אוהבי עגנון אינם חייבים להתפעל מכל דבר שיצא מתחת ידו. ברוח זו ניתן להמשיך ולומר: בחלק גדול מאיגרות פרישמן, ביאליק או שלום-עליכם אתה חש בכוח היוצר של מחבריהן. לעומתם יש סופרים ידועים-שם, ודויד פוגל ביניהם, שלא חוננו באותו כשרון אפיסטולארי. ואשר לסוג ההרצאה, זו החורגת מן המסגרת הביוגרא-פית: אנו מכירים את הרצאותיהם של סופרים בני-דורנו, זקנים וצעירים כאחד, שניש-או לצורך השעה וללא יומרה יצירתית. מצויות בהן כאלו העולות על הרצאתו של פוגל. אולם איש לא הפליג בהערכתו. גם ביחס להרצאה הנדונה יש להימנע מן ההפרזה. מכל מקום, אין לראות בה "השקפה סדורה

— על ספרות וסופרים". הן דויד פוגל, שהצטיין בחוש לפרופורציה, לא העלה דבר כזה על דעתו. והרצאה: הכותרת, שקבע הוא עצמו, מעידה על מגמה צנועה יותר: "לשון וסגנון בספרותנו הצעירה". דהיינו, העלאת אספקט אחד בלבד, שמטבעו הוא מוגבל וסגור בתחומו. עתה עלינו לשים לב לגופי הדברים.

ג

ההרצאה אינה מסודרת פרקים פרקים, אלא "נאמרת" בנשימה אחת, כדרך הדיבור השו-טף. אולם לצורך הדיון יש להפריד בין חלקיה העיקריים: באחד, המכיל כשני שלי-שיה, נדרש המרצה לחזיונות החיוביים של "לשון וסגנון בספרותנו הצעירה"; באחר, התופס למעלה משליש יריעתה – לחזיונו-תיה השליליים. בשניהם עובר פוגל מן ההפ-שטה המכלילה אל ההמחשה המפריטה. דבריו הראשונים נשמעים בנחת (תרתי מש-מע), ואילו האחרונים – בהתרגשות ומורת-רות. אלה רצופים הלל ושבח ואלה – גינוי ועיקוץ. שמות-התואר ונעימות-הלוואי מעי-דים, כמוכן, על יחסיו ועמדותיו. אך עדות זו, שדרך-הבעתה שרירותית, אינה מספיקה. אנו מבקשים לדעת: מה מן ההבחנה המקו-רית יש בהם, הן לגבי כולו של הנושא המוגדר הן לגבי פרטיו.

המרצה מבדיל תחילה בין המושגים לשון וסגנון. ההבדלה כשלעצמה נכונה, אף שאין בה משום רבותא. יוצרים הראויים לשמם וכן קוראיהם אינם "טועים בהם" ואי-גם "מחלפים אותם זה בזה", כפי שטוען פוגל. גם בימיו – ימי הפריחה לספרות העברית – נמנעו הללו מערבוב מין בשאינו מינו. ולכן, יותר מן ההבדלה, שהיא מן המפורסמות, חשובה לנו דעתו המבוססת על המקבילות הנעות בתחומה.

מה הוא אומר על הראשונה? הוא נדרש לה מיד, בפתח הרצאתו. "לשון פירושה: סכום של מלים, ביטויים ונוסחאות, עם חוקים דקדוקיים וסינטאקסיים, השמורים באוצר האומה בכתב, או הנמסרים בעל-פה מדור לדור, מאבות לבנים, כשפה מדוברת. יחס הגומלין בין החברים של קיבוץ-אנשים ידוע מותנה בלשון משותפת לכולם, שהיא המגשרת גשרים בין אדם לחברו, מתוך שהיא קובעת אמצעי ביטוי מובנים לכל אחד מן החברים של אותו קיבוץ או של אותה אומה" וכו' (שם, שם). בכללה זוהי

הגדרה מקובלת. ממילא אין בה משום חי-
דוש. אמנם, בלוח-מטרה מוגבל, כשהמרצה
פונה לקהל ארעי-מגוון, יש לה צידוק. אך
עם העלאתה על הכתב היא נתפסת כחזרה
יתירה. כן גם הלזו שבקטע האמור, המתמזה
במשפט החותך: "הלשון" — — — לא באה
אלא לשמש אמצעי-ביטוי בלבד". אין שמץ
של ראייה ייחודית בהערכת הלשון כמכשיר
קומוניקאטיבי. אדרבה, זוהי שיגרה נודעת.
צמצומה הנוסף — "בלבד" — משתלשל
מוכנית מקודמו, אבל אינו הולם את הווייתו
של הלשון.

ומהי דעתו על המושג האחר, שלמרות
הסתעפותו מן הלשון הוא שונה ממנה במהו-
תו? פה מתבקשת הרחבתה של המובאה.

הסגנון מתחיל אך ורק עם הופעת האישיות,
עם הפרט היוצר. ההבדל בין לשון וסגנון
הינהו ההבדל שבין שיגרה לצורה עצמית.
— — — הסגנון הוא שם נרדף למקוריות,
לעצמיות, לחוּתם האישיות היוצרת. היוצר
התופס את העולם תפיסה חדשה ומקורית,
המגלה בו צדדים שונים חדשים, שעין לא
ראתם לפניו, השופך אור נפשו המיוחד,
אור עולמו הפנימי על העולם שמחוצה לו
והגובל את החומר הלשוני כעיסה ומכשירו
לקליטת עצמיותו וביטואה — יוצר כזה יש
לו ממילא סגנון משלו, סגנון עצמי, נבדל
מסגנוני היוצרים חבריו, שחותם בולט של
אישיותו טבוע עליו. הסגנון הוא צבע נפשו
של היוצר, הביטוי הטבעי שלו, אמתו
הפנימית. הסגנון הוא האדם, הוא מהותו
המיוחדת לכל גילוייה ולכל קפליה הטמי-
רים, היוצאת לרשות הרבים על-ידי היצירה,
באמצעות הלשון, שנתעלתה למדרגת סגנון,
אגב חותם העצמיות (שם, שם).

אולם דיבורו החוזר על "מקוריות" ו"עצ-
מיות", כשמות נרדפים לסגנון, אינו מקורי.
השמיעוהו זמן רב לפניו. אפילו אין המוקדם
מנוסח כלשון המאוחר, הרי התוך הדומה
משתמע משניהם. פוגל עצמו מסתייע במא-
מר החזו"לי המפורסם: "אין שני נביאים
מתנבאים בסגנון אחד". ואכן, משפטים
אחדים שצוטטו לעיל אינם אלא פאראפראזה
לעיקרו. כך גם הפתיחה למשפט האחרון:
"הסגנון הוא האדם". לפני שנים רבות טבע
ביפוֹן את המטבע הזה, כאשר נשא את
הרצאת-הבכורה לפני האקאדמיה הצרפתית
(1753) אמר בין השאר: "הסגנון הוא האדם
עצמו". אמנם, במעשה-העימות של ביפוֹן

כלולים תוכן (ולא לשון) וסגנון. לדע-
תו הולך ונפסד התוכן במרוצת השנים,
בעוד שהסגנון מוסיף להתקיים. אך בעיני
הבאים אחריו, לרבות סופרים עברים, נתפסו
לשון וסגנון כתקבולת ניגודית. ואם יש
גרעין עצמי במבוא זה להרצאת פוגל, הריהו
גלום לא בחלקו התוכני אלא בנצנוצו
המטאפורי: "הסגנון הוא צבע נפשו של
היוצר". דווקא בו ניכר "צבע נפשו" של
המשורר המקורי.

פסוקי המבוא שהועלו, ההכרחיים להבנת
ההמשך, נראים ערטילאיים. רק ההדגמה
עשויה להעניק להם את הממש החסר. פוגל
חש בצורך זה ומשתדל לספקו. הוא נוקב
בשמותיהם של חמישה סופרים, שהם לדעתו
מן המעטים הראויים לכתר "בעלי סגנון
עצמי": אחד-העם, שופמן, גנסיין, ברנר
ודבורה בארון. פוגל אינו יוצא ידי חובתו
בציין שמותיהם, בחינת גזירה של בר-
סמכא: כזה ראה וקדש! הוא רוצה לשכנע
את השומעים ולא לכפות עליהם דעותיו.
הואיל ומדובר על משורר ומספר, שהכל
מודים בעצמיותו, יש אחיזה לציפייתנו:
הוא ודאי ישחרר את החמישה משיגרת
המבקרים ויאירם באור חדש, מקורי. ומה,
למעשה, התוצאה? על שאלה זו אין להשיב
בדרך הקביעה הפסקנית; עדיפה ממנה
התשובה המעוגנת בגוף ההערכה. להלן
ניתנים במלואם דבריו על שני הסופרים
האחרונים.

שונה לגמרי (מסגנון גנסיין. — המעתיק)
הוא סגנונו של ברנר. זהו סגנון של עני
המסתפק בלחם ובצללים, של נכנע מפני
הגורל האנושי, של כפיפות ראש מתוך צידוק
הדין. סגנון פשוט וענוו, ללא כל ברק וללא
גנדרנות, הנהוג קצת רישול בעצמו, מתוך

אדישות גמורה לגבי כל גיהוץ חיצוני.
אסור לי לעבור בשתיקה על יוצרת אמי-
תית כדבורה בארון, שצניעות הניב שלה
משקפת את אצילות נפשה הטהורה. סיפוריה
של סופרת זו פנינים הם בספרותנו העניה
כל כך מפרוזה ראויה לשמה. העצב הקל
שהם נוסכים לתוך לב הקורא נובע מאותו
מעייין היגון, שממנו שואבים כל האמנים
הגדולים בכל דור ודור (שם, עמ' 390).

המצוי אצל הביקורת שנכתבה על השב-
יים, מאז ראשיתה ועד סוף תרצ"א, נכונה
לו אכזבה. המרצה אינו מחדש דבר בהערכ-
תו. גרגריה לוקטו מן הביקורת הנפוצה

בימיו. ואם יש בה קורטוב של חידוש, הריהו מופרך מעיקרו. בכתבי ברנר אין אסמכתא להנחת פוגל, כי לפנינו סגנון "של נכנע מפני הגורל האנושי, של כפיפות ראש מתוך צידוק הדין". זעקתו-מחאתו הנכאבת, הבור-קעת ועולה מתוך סיפוריו ומאמריו ורשימו-תיו, מכחישה תכונות אלו.

ניסוח הדברים משאיר נקודה סתומה: האם החמישה, שבזמן ההרצאה היו שלושה מהם שוכני עפר, נועדו לייצג את "ספרותנו הצעירה" או רק לשמש לה מופת? לחתימת הערכותיו על חמשת הסופרים מס-מיך פוגל התנצלות: "מקוצר המצע אי אפשר לי למנות כרוכל את כל בעלי הסגנון שבינן משורריו ומספרינו, שעצמיותם היא סגנונם" (שם, שם). אך גם היא אינה מסייעת להבהרת הסתומה. מצד אחד מותר לשער, שהוא מתכוון ל"משורריו ומספרינו" הצעירים (שהרי בין סופרי-המופת שהעלה אין אף משורר אחד); מצד אחר - שכוונתו למשמרת שקדמה להם. דיבורו על חוסר האפשרות "למנות כרוכל" מניח אפשרות אחרת: "למנות" את "בעלי הסגנון" בחלקם. אך מן הצעירים לא הביא כל דוגמה. ממילא אין משמעות לאותו דיבור מסייג.

כך אנו מגיעים להעדפת ההנחה האחרונה. אולם היא פותחת פתח לתמיהה: מדוע לא באו הדגמות המרצה מתוך ספרותנו הצעירה, שהיא העומדת במרכז דיונו? האומנם לא נמצאו בה "בעלי סגנון עצמי"? לא טשרניחובסקי ופיקמן ויעקב שטיינברג, לא אברהם בן יצחק ורחל, יוסף צבי רימון ומרדכי טמקין, שאחדים מהם היו קרובים לרוחו? ומן המספרים - בורלא ושמי, ברש והזו לא היו "בעלי סגנון עצמי"? מתברר: פוגל צמוד לקאנון הספרותי של תקופתו. אולם צמידות זו, שבעליה נהוג לפרסם את המפורסם, אינה מתיישבת עם גישה מקורית, חדשנית.

ההופעה השלילית. כאן צירף משפטי-איפיון-והערכה לחמש הדגמותיו; וכאן ויתר עליהם והסתפק בשלושה משפטי-גיבוי סתמיים, המנוסחים על דרך השאלה הרטורית. עתה יש לעבור, לפי הסדר, אל כללו של הטיעון ואל פרטיו. אך במקום לדון עליהם מוטב להביא אותם, ולו גם במקוטע.

עלי לכוון עכשיו את דברי כלפי הזיפנים, שבשנים האחרונות נתרבו כל כך בספרותנו, כלפי בעלי הלשון, בעלי הלהג הריק מכל תוכן יצירתי ומכל קורטוב של עצמיות. כמו אצלנו סופרים, שלשונם אומנותם, החסרים לחלוטין כל חוויית עולם, כל חבלי יצירה, — — — מוזיפי סגנון הם, מוזיפי יצירה, ואפילו מוזיפי עצמיות, וכשאתה מסתכל בהם מקרוב, אתה מוצא אצלם רק פטפוטי מלים בלבד, ללא כל הכרח פנימי, ללא כל יסוד של אמת נפשית. סופרי-כביכול אלו תקלה הם לספרותנו. מעוותים הם את טעמו של הקורא התמים, מסיגים את הספרות כדי חמישים שנה אחורנית. — — — עדיין אנו מתייחסים לעברית כלדבר שבקדושה, ומכאן חוסר-הקפדנות והסלחנות, שכרוך בהם מיעוט דמותה של ספרותנו. — — — בכל דבר כתוב עברית, ובפרט בדבר הכתוב בלשון קודש מסולסלת ומלאה חידושי מלים ובי-טויים, אנו נוטים לדון לקולא. — — — זיפנים אלה אינם יושבים בקרן זווית וער-שים שם מה שעושים. הם קופצים בראש, כדרך כל ההדיוטות, מתיימרים להיות מדרי-כי הספרות, להיות בנותני טעם, חיים ומחד-שים כביכול. מוציאים הם שבועונים ומפיצים את שטרותיהם המזויפים ברבים, מכשכשים בלשונם מבוקר עד ערב, מציפים אותנו בחרוזיהם הריקים מכל תוכן נפשי ובדברי הפרווה שלהם, שאין בהם אלא כדי לגנוב את דעת הקורא התמים בלהטי הלשון (שם, שם).

פוגל יודע, כי באותו נושא אין הרבים עונים אחריו אמון. וכך לא "הקורא התמים" בלבד, ש"הזיפנים" ההם "גונבים את דעתו"; גם בעלי-הטעם שבין המבקרים הולכים שולל אחרי "להטי הלשון" שלהם. לכן, למרות הודאתו בערכם, הוא מתריס כנגדם ומסיים התרסתו בקטרוג חוזר על אותם אבות-גזיקין: "אף בין המבקרים ה-מוסמכים יש כאלה, המרימים את הרעשנים הללו על גס ומציינים אותם כיוצרים למופת.

ד
בחלקה השני של ההרצאה הכל בהיר ונהיר. אין בו מקום לסתומה, המשתמעת לצדדים שונים. כולו מוקדש לנגעים שפוגל רואה "בספרותנו הצעירה". אף הוא, בדומה לקוד-מו, נחלק לשניים: האחד נאמר בלשון מכלליה; האחר - בלשון מפריטה. עם זאת יש הבדל בין הקטע הגדול, הדן בהופעה החיובית, ובין הקטן ממנו, המתריע על

את כלוננו של מזייף יצירה וסגנון כשטיינגמן?
והאנדרולומוסיה המדרשית הנבוכה של פלוני
הסופר, שהוציאו לו מוניטין כיוצר אמיתי —
וכי היתה קונה שביתה בספרותנו? מזכיר
אני את אלה, מפני שהם טיפוסיים כבעלי
לשון ויכולת בלשנית, בלי סגולות הסגנון
והיצירה העצמית, ומפני שהם אבן מכשול
לקוראים ומבקרים יחד (שם, עמ' 390—391).

אלה הם איפוא ה"נערים" המושכים בעט,
"הרעשנים" ו"המלהגים". אי-אפשר לטעון
כנגד פוגל: מדוע לא צפה עתידותיהם של
שטיינגמן ושלונסקי? לא כל יוצר, אף הגדול
בתחמו, מסוגל לכך. אולם גם אז, בראשית
תרצ"ב, שוב לא היו השניים בחינת טירונים
"המנסים נוצתם". האחד נודע כמסאי מזהיר,
כמורד במוסכמות וסולל דרך לסיפורנו המו-
דני; האחר — כמשורר מחדש, מקורי,
לוחם לאמיתו. כן הלך שמו לפניו כמורם
ורבם של משוררים. אם כן, מתי ואיפה
נתגלו כ"זייפנים"? פוגל אינו מביא סימו-
כין לקטרוגו, המשופע בעוקצים דוקרניים.
על-כרחו תוהה הקורא: מדוע ניתכה עליהם
חמת המרצה? שהרי אין לעקם את הכתוב
או לטשטשו. מן הנמנע לראותו כמעשה-
ביקורת ענייני, וזאת לא משום חריפותו.
המניעה היא אחרת: מורגשת בו טינה גלויה,
המנקרת את העיניים. מה מפרנס טינתו?

על כך מספר דן פגיס במבואו ל"כל
השירים": "כשהופיע לפני השער האפלי'
הציג אותו אברהם שלונסקי ברשימה אירו-
נית. בטון נרגש כביכול בא לרמוז על כך,
ששירים אלה עדינים-מעורפלים קצת יתר
על המידה. הבודדים הם 'עצומי עיניים',
אבל שלונסקי אינו שוכח לציין שהמחבר
עצמו, יש בעיניו פיקחות יותר מדי" (ר'
מהדורה שניה, מתוקנת ומורחבת, הוצאת
אגודת הסופרים העברים והקיבוץ המאוחד,
תשל"ב, עמ' 36). הרשימה ראתה אור ב"
הדים" ב', חוב' י' תרפ"ג-תרפ"ד, עמ'
66-67 (לפי ציונו של א. ב. יפה: אב
תרפ"ג. ר' ספרו "א. שלונסקי, המשורר
וזמנו", ספריית פועלים, תשכ"ז, עמ' 38).
לאחר שפגיס מפרש את עמדת מחברה, הוא
מוסיף בהערה: "האירוניה ברשימה זו גר-
אית לי ברורה" (שם, עמ' 37). זהו איפוא
ה"חטא" של א. שלונסקי. "ענשו" בא אחרי
שמונה שנים בערך. בעל-המבוא ממשיך
סיפורו: בהרצאה הנ"ל "הזכיר (פוגל) את
שלונסקי במפורש, ולא לטובה. כנראה,

אבל מוטב לי להיות מוציא שם רע בשללי
ממבקרים אלה את כשרון ההבנה, מאשר
לעשות שקר בנפשי ולהעמיד את המלהגים
מסוג זה בשורת היוצרים האמיתיים. עובדה
היא, שבעשר השנים האחרונות שוררת בספ-
רותנו הפקרות גמורה, לית דין ולית דיין,
וכל נער מושך בעט הרוצה ליטול גדולה
לעצמו בא ונטל, באין מכלים דבר" (שם,
שם).

אכן, דברים כדרכונות. עם זאת מותר
לשאל: האם יש בהם, לפחות, שמץ של
חידוש ומקוריות? התשובה על שאלה זו
תינתן באמצעות ההשוואה, שאינה מחייבת
הדגמה, הואיל והמפורט הלן מוזמן לכל
קורא. כוונתי ל"קנקן חדש מלא ישן"
(תרכ"ז) לאברהם יעקב פאפירנא; "חקר
דבר" (תרכ"ו) ו"צרוך פרחים" (תרכ"ח)
לאברהם אורי קובנר; למחזור "ממסתי
ספרותנו" (נתפרסם ב"הבוקר אור" תר"מ—
תרמ"א) ו"תוהו ובוהו" (תרמ"ג) לדוד
פרישמן. במה כוחם של דפים ישנים אלה?
לאו דווקא בעוקציהם החריפים, אלא בהד-
גמות המשכנעות שנתלו אליהם. טענותיהם
ומסקנותיהם של השלושה נראות לנו היום
בגדר מוסכמות. אולם אז, לפני מאה שנה
ומעלה (פאפירנא וקובנר) או קרוב למאה
שנה (פרישמן) הפתיעו הללו בהעתן המהפ-
כנית. ואפילו עתה אי-אפשר להתעלם מן
העובדה הניצחת: הן סייעו לסילוקו של
ההבאי המליצי ולהחלפתו בממש יצירי.

ומה כרחו ותועלתו של פולמוס פוגל?
בלהטו נפגם חוש-המידה וחוזרים בו ללא
צורך אפיתיים עולבים: "זייפנים", "מזייפי
סגנון" וכו', "שטרותיהם המזויפים" (רק
במובאה דלעיל — שש פעמים!); "בעלי
הלהג הריק"; "פטפוטי מלים"; "המלהגים"
ו"חרויהם הריקים"; "סופרי-כביכול";
"קופצים בראש" ו"מכשכים בלשונם". לא
רק תארים פוגעים אלה הם המרתיעים;
פרישמן השפיע על יריבו עלבונות חריפים
וצורבים יותר. אך אי-אפשר שלא להודות
בנכונותו וצידוקו של הדחף, שהביא אותו
לידי קנטור מופלג. האם יש צידוק דומה
אצל פוגל? הדבר יתברר על-ידי עימות
הכללתי הסתמת להדגמה המפורשת הבאה
בעקבותיה. והנה היא:

לו היו לנו מבקרים נבונים ויודעי דבר —
כלום יכול היה מוקיון ספרותי, כשלונסקי
להרים ראש? וכלום לא היו מגלים ברבים

רצה לגמול לו (ההדגשה שלי. – המעתיק) על אותו מאמר עוקצני, אך אין ספק שהשפיעה כאן גם גישה עקרונית מנוגדת" (שם, שם). כן הוא מעיד באותה הערה, כי שניים חולקים על דעתו ופירושו. א. שלונסקי כתב אליו במכתב מיום 18.10.64:

ובענין "הדיים" ופוגל. אין עמי החוברת (של "הדיים"), ואיני זוכר ציטטות משם, אך דבר אחד – כ ל ל י – (ההדגשה במבוא. – המעתיק) זוכר אני בפירוש: בתוך הבדידות של מבקשי השוני והחידוש בימים ההם בספרותנו, התעוררתי לכתוב על פוגל, כדי לברך ברכת "ברוך הבא" למחנה-המעטים. אם איני טועה, היתה זו או הרשימה הראשונה עליו – וזמנמה גם היחידה. על-כן תמהתי, כשקראתי במאמרך (נתפרסם, כצ"נ) נו של ד. פ., ב"מולד" כ"ב, 1964. – המעתיק) דברים המציניים עובדא זו כה ת-נגדות (ההדגשה במבוא. – המעתיק) לפוגל. כלומר: ההיפך הגמור מחווייתי וזכרונני בענין זה (שם, שם).

התנגדות שלונסקי לשירת פוגל, כפי שנתפסה על-ידי פגיס, מוכחשת גם על-ידי יפה. בספרו הנ"ל הוא מזכיר את מבואו של פגיס, מסביר מדוע פוגל "נדחק לקרן זוית", ומסיים בהערה: "ועם זאת אי אפשר להאשים את שלונסקי ביחס עוין אל פוגל" (137). אחר-כך הוא מביא את רשימת שלונסקי, כפי שעשה פגיס, ומגיע לידי מסקנה שונה מזו של בעל-המבוא:

אין להבין מכאן כי שלונסקי "מבטל" את פוגל. הוא מצביע, אמנם, על חזרה דיבוקית על צבע אחד, על סוג מסוים של דימויים, ויש בזה משום צמצום אפשרויותיה של השיירה. אך הוא מודה, בצורת אימפליקאציה, כי פוגל מבטא משהו מהלך-רוחם של רבים רבים שאינם מצטרפים אמנם למחנה אחד, אלא פונים כל אחד לעברו, מתוך הסתגרותם והתבודדותם האינדיבידואליסטית. אך גם לגביהם הן קיימת נקודת-מפגש טמירה והכרחית. בסוף רשימתו מודה שלונסקי כי רק הקורא הרגיש והאמון על שירה מודרנית יהא מסוגל להבין את שירי פוגל. ודומני כי אין לך שבח גדול יותר למשורר מסוגו (שם, 138; במבוא ל"כל השירים", עמ' 37).

ברשימת שלונסקי, כעדות מחברה, אין למצוא "התנגדות לפוגל". ממילא "אי אפשר להאשים את שלונסקי ביחס עוין" אליו (יפה).

לכן יש לתמוה על פגיס, המציין אותה רשימה כ"מאמר עוקצני" (שם, שם). הוא צדק יותר בשעה שהגדירה כ"רשימה אירונית" (שם, 36). עם זאת יש לעשות סייג רציני להגדרתו. לא הרשימה כול ה, כפי שאפשר להבין מקביעתו, היא "אירונית"; בפסוקיה המעטים יש גם אירוניה קלה. זהו קור-טוב של שחוק, המותר אף לגבי יצירה החביבה עליך. אין בשיעורו לא "התנגדות" ולא "עוינות", אלא הסתייגות כלשהי מהפרז מסוים בשירי פוגל. המשווה חיוך אירוני זה להתפרצותו הזועמת של פוגל, יעמד על הדיספרופורציה המבהילה ביניהם. ניתן רק להסבירה ברגישותו החולנית של המשורר, שעליה מעידים גם "פרקי יומן" שלו (ר' "מאזניים", תש"ך-תשכ"א).

ומדוע לקה שטיינמן? המנסה להשיב על השאלה לא ימצא לו מאוזן תיעודי. לכל היותר פתחה לפניו דרך ההשערה. בשנות ההופעה של השבועון "כתובים" (אב תרפ"ו – אב תרצ"ג; השמות שטיינמן ושלונסקי מופיעים בו יחד כעורכים בתקופת כסלו תר"ץ – תשרי תרצ"ג) נתפרסם על דפיו שיר אחד בלבד מאת פוגל ("כבדו עליך החיים", שם, שלהי חורף תרפ"ט; 13.3.29). מדוע לא היה המשך להשתתפותו – זאת איננו יודעים. אולי נפל משהו בינו לבין העורכים, אם בחליפת מכתבים ואם פנים אל פנים בשנת שהותו בארץ (אביב תרפ"ט – אביב תר"ץ). בשבע שנים אלו נדפסה בו רק רצוניה אחת מאת מ. שלאנגר (הוא משה בן-מנחם), הדגה על ספרו "חיי גישואים" (בגליון ב' סיוון תר"ץ). אמנם, פעמיים ניתן בו תצלומי: לצאת ספרו "בבית המרפא" (בגליון ס"ו, 5.1.28); לרגל בואו לארץ, בגליון שהביא גם את שירו. פוגל ציפה, כנראה, ואף היה ראוי, ליותר מזה. משום-מה נתאכזב משטיינמן, כשם שהכזיבה אותו רשימת שלונסקי ב"הדיים", ושמר טינה לשניהם. בבוא ההזדמנות לידו "גמל לו" לשלונסקי, כביטוי של פגיס, ונפרע משטיינמן. וכך נתקיים בו מה שנאמר ב"ספרי" (מדרש-הלכה קדומים) על משה רבנו: "לפי שהיה בכלל כעס, בא לכלל טעות".

ה

שלושה סופרים שימשו דגמים להתרעת פוגל על "המזוייפם" ו"המלהגים". הוא נקב בשמותיהם של שניים, אבל את השלישי

השאיר בעילומו. מן הראוי לשוב ולהביא את הפיסקה במלואה: "והאנדרולומוסיה המדרשית הנבובה של פלוני הסופר, שהו-ציאו לו מוניטין כיוצר אמיתי – וכי היתה קונה שבייתה בספרותו?" (ר' "סימן קרי" אה" הנ"ל, עמ' 391). עתה אפשר לחוד חידה: מיהו השלישי ה"נסתר", בעל "האנד-רולומוסיה המדרשית הנבובה", שטועים ומטעים "הוציאו לו מוניטין כיוצר אמיתי"? אף שהמרצה סתם את שם הסופר, בא ונתן סימנו המובהק. בתיבה ועירה אחת – "המד-רשית" – צפון פתרונה של החידה הזעירה. מדובר על ש"י עגנון. המרצה, כפי שראינוהו, העלה בחתו לוייתנים ולא דגי-רקק. מדוע לא נקב בשמו? במשוער ניתן להשיב: אולי משום שלא נכוה בגחלתו האירונית, לא בכתב ולא בעל-פה. לכן חס עליו ולא הלבין פניו ברבים. כלילתו בתוך השלושה, שניתנו מופת ל"סופרי-כביכול", אינה קשורה אפוא ביחסים של פגיעה וג-מול. ההסבר כאן, שבנוסף לקודמו מותר להחילו גם על שטיינמן ושלונסקי, הוא אחר.

בתולדות הספרות ידוע החזיון: כוח המב-חין אינו גופל אוטומאטית בחלקם של יוצרים גדולים. ולא רק משום אנוכיותם, שלעתים הם רואים את עצמם בלבד. אולי נכון יותר לומר: יש שאינם מבחינים במהות היצירתית של זולתם. הנה ביאליק, שהוכתר על-ידי שניאור כ"שר המסכים". דבריו על סופרים, ביחוד על הצעירים שבחבורה, מעי-דים על נדיבות-לב, אבל גם על הבחנה דקה. אף-על-פי-כן, טעה לא אחת בהערכותיו. הדברים אמורים, למשל, בגנסין, ברנר ופוגל. שורש-נשמתם היה אחר וכלי-הבעתם היו אחרים. מה שאירע לביאליק אירע לפוגל. שטיינמן ושלונסקי ועגנון היו שונים ממנו. קביעה זו באה ליישב את עיוות-דינו ולא לבטלו. טעותו אינה בכך, שלא צפה ברוח

הקודש את אחריתו הגדולה של עגנון. היא קשה יותר: הן משפטו לא נסב על ביכורי עטו ב"המצפה". אז, בראשית תרצ"ב, כבר היו לנגד עיניו אחדות מיצירותיו הבשלות, כגון "עגונות", "והיה העקוב למישור" (מה) חריף היה חוש-ההבחנה של ברנר, שקיבל את שתייהן בהתלהבות!), ובעיקר – "הכנ-סת כלה". המרצה-המשורר לא הבחין בער-כו של המצוי, שלא לדבר על המקופל בו. יתר על כן, פוגל בישר את החדש. אף עגנון נמנה עם מבשריו. הווה אומר: הוא קשר כתרים לראשיהם של חמישה סופרים, שהוכ-תרו לפניו; לעומת זאת התנכר לבלטים בין מחדשי ספרותנו, שטרם זכו להסכמת הרבים, אבל עטרות סמויות כבר עיטרו ראשיהם. ומה שמצער עוד יותר: הלעיג עליהם ועשאם זיפנים וצעקנים וריקנים. אף גפרע מן "המבקרים המוסמכים, – – – המרימים את הרעשנים הללו על נס ומצ-יינים אותם כיוצרים למופת", ושלל מהם "את כשרון ההבנה" (שם, 390).

חזיון שכיח הוא: דור הולך מתכחש לדור בא. אך מעציבה הרבה יותר תופעה אחרת: החדש שאינו מאמין בחדש, רואה אותו שלא כהווייתו ומוקיע את נגיעיו המדומים. לכן היה הדין עם שלמה גרודזנסקי, שעליו מספר פגיס במכתבו הנ"ל: "הוא מהסס לפרסם את המאמר בגלל הפגיעות האישיות שבו (שלונסקי, שטיינמן). בכל זאת, רמתו העי-ר-גית של המאמר אינה גבוהה כל כך עד שירצה לפרסמו למרות הכל" (388). היסה זו על השלושה (משום-מה לא זיהה את השלישי ה"נסתר", הוא עגנון), שהיו אז בחיים, שוב אין לה תוקף. עתה, לאחר שנ-ס-תלקו אחד אחד, בטלה הסיבה לכיסוי האמת. לכן עלינו להתזיק טובה למלבה"ד ולמער-כת "סימן קריאה" על שלא היססו ופירסמו את ההרצה במלואה. אך גם אותה, שכבוד בעליה רב בעינינו, יש להעריך כאמיתתה.